

Onderzoeksplan terugblik subsidies platteland en toerisme

Vastgestelde versie: 19 februari 2014
Opsteller: P.O. de Jong

Inhoud

Onderzoeksplan terugblik subsidies platteland en toerisme	1
Inhoud.....	2
1 Achtergrond.....	3
2 De onderzoeken waarop wordt teruggeblikt	3
Toerisme en recreatie (2008).....	3
Sociaal economische vitalisering van het platteland (2011)	4
3 De hoofdpunten van het politieke debat en de formele besluitvorming.....	7
Toerisme en recreatie	7
Vitaal platteland	8
Besluitvorming in Provinciale Staten over beide onderzoeken	9
3 Probleemstelling terugblikonderzoek	9
4 Operationalisering van doorwerking	10
5 Aanpak van het terugblikonderzoek.....	11
Kern van het onderzoek.....	11
Fase 1: Inventarisatie van besluitvorming over aanbevelingen	11
Fase 2: Beleidsinventarisatie	11
Fase 3: Analyse doorwerking aanbevelingen	12
Fase 4: Analyse informatieverstrekking en controle op naleving.....	12
Fase 5: Integratie en rapportage.....	13
Afbakening van het onderzoek	13
Tijdpad	13
Literatuur	14

1 Achtergrond

In de discussie over het onderzoeksprogramma van de Noordelijke Rekenkamer voor de jaren 2014-2015 is naar voren gekomen dat het wenselijk zou zijn een aantal terugblikonderzoeken uit te voeren. In een terugblikonderzoek wordt nagegaan op welke wijze de provincie is omgegaan met de conclusies en aanbevelingen uit eerdere rekenkameronderzoeken, in hoeverre de aanbevelingen zijn geïmplementeerd en of dit heeft geleid tot verbeteringen in de uitvoering. Dit wordt ook wel de *doorwerking* genoemd. In de komende planperiode (2014-2015) staan twee terugblikonderzoeken geprogrammeerd, te weten één op het terrein van toerisme en recreatie en plattelandssubsidies en één op het terrein van bodemsanering en doorontwikkeling van bedrijventerreinen. Het onderhavige onderzoeksvoorstel betreft het terugblikonderzoek naar plattelandssubsidies en toerisme en recreatie. Beide onderzoeken gaan in beginsel over subsidieverlening met als doel de regionale economie te versterken. Dit is voor de Noordelijke Rekenkamer reden geweest om hen samen in één terugblikonderzoek op te nemen.

In het terugblikonderzoek wordt op een relatief snelle en systematische manier geïnventariseerd in hoeverre aanbevelingen door de provincie zijn overgenomen en geïmplementeerd. Het onderzoek heeft het karakter van een quick scan.

2 De onderzoeken waarop wordt teruggeblikt

Zoals aangegeven blikt het onderhavige onderzoek terug op de onderzoeken naar toerisme en recreatie en naar sociaal economische vitalisering van het platteland. In de volgende paragrafen worden de uitkomsten van beide onderzoeken nader besproken.

Toerisme en recreatie (2008)

In 2008 publiceert de Noordelijke Rekenkamer voor elk van de drie Noordelijke provincies haar eindrapport over toerisme en recreatie.¹ Het betreft een onderzoek naar de subsidieverlening die tot doel heeft de recreatieve en het toeristische infrastructuur binnen de provincies te versterken. De toeristisch recreatieve sector levert in alle drie Noordelijke provincies een belangrijke bijdrage aan de economische bedrijvigheid. In 2012 was de toeristisch-recreatieve sector in Drenthe goed voor 6,5% van de werkgelegenheid.² In Fryslan was dat percentage 6,6% en in de provincie Groningen 5,7%.³ De provincie ontwikkelt beleid dat bepalend is voor de wijze waarop de toeristische sector kan opereren. Het toeristisch beleid van de drie provincies zou moeten leiden tot een grotere toestroom van toeristen, meer bestedingen en meer werkgelegenheid. Tegelijkertijd kan toerisme en recreatie volgens het rekenkamerrapport inbreuk maken op de natuurwaarden van een provincie. Het onderzoek in 2007/2008 was erop gericht te bepalen of de drie Noordelijke provincies erin slagen gelijktijdig invulling te geven aan de ontwikkeling van toerisme en recreatie als aan de gebiedsspecifieke ruimtelijke kwaliteit die de provincie nastreeft. In het onderzoek is de volgende vraagstelling gehanteerd:

Hoe gaat de provincie om met dilemma's en knelpunten bij de uitvoering van het toeristisch beleid en wat is het gevolg daarvan voor het realiseren van de doelstellingen op het gebied van toerisme en recreatie?

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek zijn dat de verwachte werkgelegenheidseffecten van de toeristische projecten stelselmatig zijn overschat om zo te kunnen voldoen aan de eisen van het Europees beleid. De Noordelijke provincies beschikten weliswaar over veel toeristisch cijfermateriaal, maar niet over een deugdelijk monitoringssysteem aan de hand waarvan zij de werkelijke werkgelegenheidseffecten van de bekostigde projecten konden monitoren. Hierdoor misten zij informatie om (waar nodig) te sturen. De aanbevelingen van de Noordelijke Rekenkamer zijn per provincie weergegeven in de onderstaande tabel.

¹ Het betreffen drie afzonderlijke rapporten getiteld Toerisme en recreatie in Drenthe/Friesland/Groningen.

² M. Wagenaar, *Feiten en Cijfers Vrijtijdseconomie Drenthe 2012*, Assen: Provincie Drenthe 2012.

³ European Tourism Futures Institute, *Toerisme Monitor 2012 Onderzoek naar de ontwikkelingen van de toeristische sector in de provincies Fryslân en Groningen in het jaar 2012*, Leeuwarden: ETFI 2012.

Groningen	Drenthe	Friesland
De integrale aanpak ook bij de uitvoering van projecten toe te passen zodat de gebiedsgerichte aanpak en de totale verwachte werkgelegenheid gerealiseerd kunnen worden.	De voornemens in het omgevingsplan om te zetten in toeristisch beleid en bijbehorende maatregelen die toegesneden zijn op de diversiteit in de toeristische sector.	Voor de FMP-projecten die nog in plan- of voorbereidingsfase zijn na te gaan of de verwachting van de werkgelegenheid die deze projecten moeten gaan opleveren realistisch is en deze verwachting zonodig bij te stellen.
De effecten van toeristische ontwikkelingen op beschermde natuurwaarden bij de belangenafweging voorafgaand aan besluitvorming in kaart te brengen.	Bij gemeenten er op aan te dringen dat deze voortvarend de actualisatie van de bestemmingsplannen ter hand nemen zodat ondernemers in de toeristische sector over de meest actuele informatie beschikken.	De effecten van toeristische ontwikkelingen op beschermde natuurwaarden bij de belangenafweging voorafgaand aan besluitvorming volledig in kaart te brengen.
Aan te sluiten bij algemeen gangbare methodieken voor de berekening van werkgelegenheid van toeristische projecten en deze consequent toe te passen.	Aan te sluiten bij algemeen gangbare methodieken voor de berekening van werkgelegenheid van toeristische projecten en deze consequent toe te passen.	Aan te sluiten bij algemeen gangbare methodieken voor de berekening van werkgelegenheid van toeristische projecten en deze consequent toe te passen.
Projecten tussentijds te monitoren en daarbij gebruik te maken van de (resultaats)indicatoren die zijn gebruikt ter onderbouwing van de verwachte werkgelegenheidseffecten.	Projecten tussentijds te monitoren en daarbij gebruik te maken van de (resultaats)indicatoren die zijn gebruikt ter onderbouwing van de verwachte werkgelegenheidseffecten.	Projecten tussentijds te monitoren en daarbij gebruik te maken van de (resultaats)indicatoren die zijn gebruikt ter onderbouwing van de verwachte werkgelegenheidseffecten.
De gebruikswaarde van het toeristisch cijfermateriaal te verbeteren zodat deze kan dienen als sturingsinformatie bij trends en ontwikkelingen en als verantwoordingsinformatie over de effectiviteit van projecten.	De gebruikswaarde van het toeristisch cijfermateriaal te verbeteren zodat deze kan dienen als sturingsinformatie bij trends en ontwikkelingen en als verantwoordingsinformatie over de effectiviteit van projecten.	De gebruikswaarde van het toeristisch cijfermateriaal te verbeteren zodat deze kan dienen als sturingsinformatie bij trends en ontwikkelingen en als verantwoordingsinformatie over de effectiviteit van projecten.

Sociaal economische vitalisering van het platteland (2011)

In 2011 publiceert de Rekenkamer voor elk van de provincies een rapport over de sociaal economische vitalisering van platteland.⁴ De Rekenkamer heeft onderzocht of de provinciale middelen voor plattelandontwikkeling terecht komen in de gebieden met de meest urgente sociaal-economische problemen. De Rekenkamer heeft in haar onderzoek de volgende probleemstelling geformuleerd.

Sluit de gebiedsgerichte aanpak van de provincie aan op de gesignaleerde knelpunten en wat zijn de gevolgen van deze aanpak voor de realisatie van de provinciale doelstellingen voor plattelandontwikkeling?

In haar onderzoek constateert de Noordelijke Rekenkamer dat knelpunten niet helder in kaart zijn gebracht. Verder blijkt dat de selectie van de projecten niet is afgestemd op de knelpunten en dat er minder gesubsidieerde projecten waren in de gebieden met de grootste problematiek. De Rekenkamer heeft in dit onderzoek veel aanbevelingen gedaan. Per provincie lopen de aanbevelingen sterk uiteen. In de onderstaande tabel worden de aanbevelingen per provincie weergegeven.

Groningen	Drenthe	Friesland
<i>Aanbevelingen plattelandsbeleid</i>		
Een duidelijke definitie en afbakening van het begrip 'leefbaarheid' in haar plattelandsbeleid op te nemen aangezien dit centrale begrip een belangrijke grondslag vormt voor het verlenen van plattelandssubsidie	De begrippen 'leefbaarheid' en 'sociaal economische vitalisering' duidelijk te definiëren en af te bakenen aangezien deze begrippen de grondslag vormen voor het verlenen van plattelandssubsidie.	Definieer het begrip 'leefbaarheid' en geef aan hoe het gesteld is met de leefbaarheid van het platteland op basis van een aantal gekozen sociaal-economische beleidsindicatoren. Op deze wijze kan een betere afbakening plaatsvinden met andere beleidsterreinen, is een onderbouwing mogelijk van het gevoerde plattelandsbeleid en valt een indicatie te geven van wat het beleid aan maatschappelijke effecten oplevert. De Rekenkamer merkt op dat de provincie in de voorbereidingen op een nieuwe nota plattelandsbeleid

⁴ Het betreffen drie afzonderlijke rapporten getiteld De sociaal economische vitalisering van het Drentse/Friese/Groningse platteland.

hiertoe al een eerste aanzet heeft gegeven.

<p>Concrete prestatiedoelen op te stellen voor het thema sociaal economische vitalisering uit het PLG, zodat PS in staat zijn hun controlerende taak ten aanzien van de uitvoering van dit beleid uit te voeren</p>	<p>De lokaal-economische knelpunten in kaart te brengen. Deze analyse kan gebruikt worden als ijkpunt (nulmeting) om na verloop van tijd zicht te krijgen op het resultaat van het gevoerde beleid en om maatregelen en middelen gericht te kunnen inzetten.</p>	
<p>De afbakening van het thema sociaal economische vitalisering uit het PLG aan te geven, zodat duidelijkheid komt over dit thema in relatie tot ander provinciale beleidsterreinen (zoals toerisme & recreatie, cultuur en welzijn)</p>	<p>De gesignaleerde knelpunten te vertalen in maatregelen, de ernst van de gesignaleerde knelpunten vast te stellen en deze te vertalen in een prioritering in maatregelen en middelen, zodat een doeltreffender verdeling van middelen mogelijk is en regionaal maatwerk kan worden geleverd.</p>	
	<p>De relatie tussen de diverse beleidsdocumenten en -terreinen die betrekking hebben op (de sociaal-economische vitalisering van) het platteland aan te geven zodat duidelijk is wat het verband is tussen de viverste activiteiten op het platteland op het gebied van toerisme en recreatie, zorg, cultuur, welzijn, landschap, MKB, voorzieningen etc.</p>	
<p><i>Aanbevelingen plattelandsregio's/gebiedsgerichte aanpak</i> De indeling in plattelandsregio's te laten aansluiten bij de specifieke plattelandsproblematiek in Groningen op basis van een sociaal economische analyse van de plattelandsgebieden en de territoriale begrenzing van plattelandsgebieden te baseren p deze analyse, zodat plattelandsgebieden met een soortgelijke problematiek gelijk behandeld worden.</p>	<p>Het aantal regelingen en commissies die zich richten op het platteland te beperken om bestuurlijke drukte te verminderen – in lijn met het voornemen van de provincie om een onderzoek te starten naar de vereenvoudiging van de overlegstructuren voor het landelijk gebied en het aantal gebieden naar drie terug te brengen.</p>	<p>Verminder de bestuurlijke en ambtelijke drukte op het platteland door het aantal gebiedsgeringe commissies terug te brengen en zorg voor een duidelijke afbakening in taken en werkzaamheden tussen deze commissies. Hierdoor zal de efficiëntie van de uitvoering van het pMJP toenemen. De Rekenkamer merkt op dat deze aanbeveling aansluit bij het voornemen van de provincie om tot een efficiëntere gebiedsorganisatie te komen.</p>
<p>Op provinciaal niveau keuzes te maken voor de toedeling van middelen aan de plattelandsregio's te baseren op de regio-specifieke knelpunten, zodat de middelen terecht komen in die regio's waar problemen het grootst zijn.</p>	<p>De afbakening van gebieden te baseren op de aard, omvang en vergelijkbaarheid van de regionaal-economische problematiek zodat de toedeling van middelen afgestemd wordt op de aard, omvang en urgentie van de regionale sociaal-economische problematiek</p>	<p>Zorg voor regionaal maatwerk door sociaal-economische gebiedsanalyses uit te voeren die zicht bieden op de belangrijkste knelpunten en de ernst van regionale achterstanden. Maak duidelijke keuzes in mogelijke maatregelen en prioriteer maatregelen die bijdragen aan het verminderen van knelpunten. Deze werkwijze maakt het mogelijk om bij verdeling van beschikbare middelen over de onderscheiden gebieden rekening te houden met de ernst van de regionale problemen en zorgt daarmee voor een meer doeltreffende inzet van middelen.</p>
<p>Deze toedeling vergezeld te doen gaan van een prioriteitsvolgorde, zodat in geval van schaarheid van middelen vooraf duidelijk is welke maatregelen de voorkeur krijgen</p>	<p>Een expliciete en onderbouwde keuze te maken tussen top-down sturing en bottom-up aanpak, zodat enerzijds gegarandeerd is dat de provinciale doelen gehaald worden en regionaal maatwerk geboden wordt en anderzijds lokale groeperingen en plattelandsbewoners hun bijdrage kunnen leveren aan de plattelandsprojecten.</p>	
	<p>De gebiedscommissies meer bevoegdheden en een eigen budget te geven, zoals de provincie al heeft besloten in haar reactie op de Eindrapportage Visitatiecommissie</p>	

Drenthe. De Rekenkamer acht dit een belangrijke stap in het scheppen van voorwaarden die gebiedsgericht regionaal maatwerk en een aanpak van onderop mogelijk maken.

Aanbevelingen plattelandsprojecten

De transparantie in het informele voortraject te verbeteren door de leden van de LAG's/Regioteam in staat te stellen kennis te nemen van alle projectideeën die leven onder plattelandsbewoners in hun plattelandsregio's.

Er op toe te zien dat gebiedscommissies en de adviescommissie selectiecriteria gebruiken die verband houden met de knelpunten en prioritering in maatregelen zodat die plattelandsprojecten geselecteerd kunnen worden die het beste aansluiten bij de lokale sociaal-economische problematiek.

Evalueer de werkwijze van beoordelen en prioriteren van plattelandsprojecten in samenhang met het toegepaste tendersysteem en de administratieve last die gepaard gaat met het afhandelen van subsidieaanvragen. Voer aanpassingen door die ervoor zorgen dat het beoordelen en prioriteren aansluit bij maatregelen die gerelateerd zijn aan de belangrijkste sociaal-economische knelpunten, zodat de garantie op een doeltreffende inzet van middelen toeneemt.

Er op toe te zien dat LAG's/regioteam voor het selecteren van plattelandsprojecten een rangschikking toepassen, waardoor een onderlinge vergelijking van projecten op nut & noodzaak mogelijk is, zodat die projecten geselecteerd kunnen worden die het meest bijdragen aan het oplossen van c.q. verminderen van de knelpunten van de plattelandsproblematiek

Voor de afhandeling van de subsidieaanvragen een keuze te maken tussen het principe 'wie het eerst komt, het eerst maalt' of een voorrangregeling. Daardoor wordt voor subsidieaanvragers en –beoordelaars inzichtelijk binnen welk kader een subsidieaanvraag gehonoreerd of afgewezen en kan een doeltreffende selectie tot stand komen van plattelandsprojecten die bijdragen aan het oplossen van regionale knelpunten.

Erop toezien dat LAG's/regioteam relevante selectiecriteria toepassen en bij het af- en toewijzen van projecten onderbouwd te laten motiveren waarom projecten wel c.q. niet aan deze criteria voldoen. Hierbij zal vooraf duidelijk moeten zijn aan welke criteria minimaal moet zijn voldaan en welke criteria optioneel zijn. Dit opdat er sprake is van een transparante en controleerbare selectieprocedure

Aanbevelingen verantwoording, sturing en monitoring

Eenduidige (effect) indicatoren te formuleren en een monitorprogramma vast te stellen zodat een tussentijdse bijsturing en evaluatie van het beleid na afloop van de periode van uitvoering mogelijk is

Te zorgen voor informatie over resultaten en effecten van plattelandsprojecten om inzicht te krijgen in de effectiviteit van het beleid, om tijdig te kunnen bijsturen en om op een controleerbare wijze verantwoording te kunnen afleggen over bestede middelen.

Zorg voor een consistente en gestandaardiseerde wijze van verantwoorden over verplichte en uitgevoerde plattelandsprojecten, de hiermee samenhangende verplichte en bestede middelen en afwijkingen in de programmering, zodat de transparantie in de verantwoording van de uitvoering van het pMJP-programma toeneemt.

DLG informatie te laten verzamelen over de effecten van plattelandsprojecten zodat aan het einde van de periode van uitvoering (2013) beoordeeld kan worden of en zo ja, in hoeverre deze plattelandsprojecten hebben bijgedragen aan het oplossen c.q. verminderen van de regionale plattelandsproblematiek

Concrete en eenduidige doelen voor het thema 'sociaal-economische vitalisering' te formuleren zodat bijsturing en evaluatie van het beleid mogelijk zijn en zodat Provinciale Staten hun controlerende taak ten aanzien van de uitvoering van het plattelandsbeleid kunnen uitvoeren

Stel een monitoringssysteem op om na te gaan of beoogde resultaten en effecten van uitgevoerde plattelandsprojecten ook echt zijn gerealiseerd, zodat valt vast te stellen of deze projecten een bijdrage hebben geleverd aan het verbeteren van leefbaarheid van het platteland.

Motiveer aanpassingen in de pMJP-programmering door niet alleen aan te geven wat dit betekent voor het geraamde aantal plattelandsprojecten, maar tevens wat de gevolgen hiervan zijn voor het bereiken van de provinciale (beleids)doelen voor plattelandsontwikkeling.

Zorg voor een betere afstemming tussen de pMJP-doelen die vallen onder het thema sociaal-economische vitaliteit en doelen in het gebiedskader die hier betrekking op hebben, zodat de top-down sturing in het verwerven en plattelandsprojecten op achterblijvende pMJP-doelen in lijn is met de sturing door gebiedsplatforms op speerpunten die gerelateerd zijn aan de doelen van het gebiedskader.

3 De hoofdpunten van het politieke debat en de formele besluitvorming

Hieronder bespreekt de Rekenkamer de bestuurlijke reactie, de belangrijkste onderwerpen in het debat, toezeggingen die door de Gedeputeerde zijn gedaan en de formele besluitvorming over de aanbevelingen in Provinciale Staten.

Toerisme en recreatie

Bestuurlijke reactie Gedeputeerde Staten

Gedeputeerde Staten van de drie provincies hebben positief gereageerd op de aanbevelingen van de Rekenkamer tot verbetering. De provincie Fryslân tekent daarbij aan dat haars inziens belangenafwegingen en werkgelegenheidsschattingen in de meeste gevallen zorgvuldig zijn geweest.

De debatten en toezeggingen in de Statencommissies

Fryslân voert het debat over toerisme en recreatie op 2 april 2008 in de Statencommissie Boarger en Mienskip. Het debat legt nadruk op de afweging tussen natuur- en economische belangen. Ook de berekeningswijze van de werkgelegenheid is een belangrijk thema. Verder wordt de 'werkende weg aanpak' van het college in het Friese Merenproject bekritiseerd. De Gedeputeerde geeft aan op zoek te zijn naar een win-win situatie voor economie en natuur en hoopt een goed model met indicatoren te vinden om de effecten van projecten te kunnen monitoren. Er zal een 0-meting worden uitgevoerd.

In Groningen geeft de Rekenkamer op 2 april 2008 in de Statencommissie Economie en Mobiliteit een inhoudelijke toelichting op het onderzoek. Er worden enkele technische vragen gesteld. De verantwoordelijk gedeputeerde is niet aanwezig. Aangeven wordt dat opmerkingen voor de gedeputeerde de volgende keer kunnen worden gemaakt. De Rekenkamer kan vooralsnog geen verslag vinden van dat latere debat met de gedeputeerde.

In Drenthe wordt het debat over het onderzoek op 16 april 2008 gevoerd. De Statenleden zijn van mening dat Gedeputeerde Staten een visie op het toeristisch beleid op papier zouden moeten zetten. Verder hechten zij aan betrouwbaar toeristisch cijfermateriaal en realistisch ingeschatte werkgelegenheidseffecten. Daarbij zouden Terp-methodiek uitgangspunt moeten zijn. Het belang van actualisatie van bestemmingsplannen wordt bovendien benadrukt. Ten slotte benadrukken enkele Statenleden dat Gedeputeerde Staten niet de conclusies, maar wel de aanbevelingen zouden overnemen. De gedeputeerde stelt dat hij de conclusies wel onderschrijft. Gedeputeerde Staten erkennen dat de belangenafweging scherper kan. Zij zeggen toe een visie op toerisme en recreatie te ontwikkelen die de commissie binnen een jaar krijgt voorgelegd. Bovendien zal worden nagegaan of aanpassingen bij Toerdata Noord moeten plaatsvinden teneinde betrouwbare cijfers te krijgen.

Vitaal platteland

Bestuurlijke reactie Gedeputeerde Staten

Gedeputeerde Staten van Fryslân zien voldoende aanknopingspunten in het rapport en in de aanbevelingen om de werkwijze te verbeteren, maar delen niet de algemene conclusie van de Rekenkamer. Het ontbreken van oplossingsrichtingen waardoor de basis ontbreekt voor een doeltreffende inzet van middelen, doet volgens de provincie geen recht aan haar eigen inspanningen en die van de Friese gemeenten. Deze zijn vooral gericht op het stimuleren en ontwikkelen van kansen voor het Friese plattelandsbeleid.

Gedeputeerde Staten van Groningen erkennen dat er tekortkomingen zijn in de (beleids)methodiek aangezien heldere definities, prioriteitstelling en regionale differentiatie ontbreken. Zij delen niet de conclusie van de Rekenkamer dat het committeren van (EU)gelden belangrijker is dan het toedelen van middelen aan urgente knelpunten. Gedeputeerde Staten geven aan dat het (snel) uitvoeren van goede projecten een zelfstandig doel is in het belang van de vitaliteit van het platteland. Voorts geven Gedeputeerde Staten aan voornemens te zijn meer aan te sluiten bij regionale problematiek, om de effecten van projecten in beeld te brengen en om de voor- en nadelen van een prioritering van projecten af te wegen.

Gedeputeerde Staten van Drenthe geven in hun reactie aan vrijwel alle aanbevelingen over te nemen of te betrekken bij implementatie van verbetervoorstellen. Zij delen niet de algemene conclusies van de Rekenkamer met betrekking tot het gebrek aan keuzes en maatwerk waardoor subsidies niet terecht komen waar de noden het hoogst zijn. Omdat de beschikbaarheid van middelen tot voor kort geen beperkende factor was, heeft de provincie naar eigen zeggen gekozen voor een benadering waarin de gebieden volledige vrijheid hadden om tot projectontwikkeling over te gaan. Het succes van deze aanpak leidt de provincie af aan het feit dat vrijwel alle (EU- en provinciale) middelen tot 2013 zijn bestemd. Voorts wijst de provincie er op dat zij op meerdere terreinen beleid voert om achterstanden aan te pakken en dat een oordeel over de effectiviteit van het plattelandsbeleid alleen in samenhang daarmee kan worden gegeven. Ten slotte stelt de provincie er bewust voor te hebben gekozen om ook andere dan sociaal-economisch zwakkere regio's prioriteit te geven.

De debatten en toezeggingen in de Statencommissies

Fryslân houdt het debat op 11 mei 2011 in de Statencommissie Lân Loft en Wetter. In het debat leggen de Staten de nadruk op het verminderen van bestuurlijke drukte en de onjuiste allocatie van middelen. Ook vragen zij hoe de informatiepositie van de Staten en hun sturing kan worden verbeterd. Gedeputeerde Staten zeggen toe dat na de zomer een Agenda leefbaar Platteland wordt voorgelegd waarin het begrip 'leefbaarheid' wordt gedefinieerd. Alleen hoofddoelen zullen worden gemonitord teneinde de monitoringskosten beperkt te houden. Uiterlijk begin 2012 wordt de startnotitie 'Werken met streekagenda's' ter besluitvorming aan de Staten aangeboden. PS ontvangen een brief waarin onder meer is opgenomen hoe de aanbevelingen van de Rekenkamer worden opgevolgd. Ook zal de brief een overzicht van de uitvoeringskosten van het plattelandsbeleid bevatten en informatie over de steekproeftrekking voor controle van projecten.

In Groningen wordt het debat op 19 januari 2011 gevoerd in de Statencommissie Omgeving en Milieu. Het debat spitst zich toe op het verduidelijken van selectiecriteria. Ook gaat het debat over de wenselijkheid van een tendersysteem. De gedeputeerde geeft aan eerst de LAG's te willen consulteren om tot een goede aanpak te komen. Het college stelt voor om op basis van deze gesprekken in mei 2011 een herijkingnotitie aan Provinciale Staten te komen waarin hij aangeeft in hoeverre het Rekenkamerrapport tot beleidsaanpassing zou leiden. Een schrijven over de implementatie van de aanbevelingen leveren GS aan op 11 april 2011.

In Drenthe wordt het debat in de vergadering van de Statencommissie Omgevingsbeleid van 11 mei 2011 gevoerd. In dit debat spreken de fracties hun verbazing uit dat GS niet de conclusie van het rapport delen, maar wel de aanbevelingen overnemen. Europese subsidies mogen volgens de Staten niet terugvloeien naar Brussel. Er worden vragen gesteld over de door de Staten gestelde kaders, de bijdrage van de projecten aan de doelen, de gebruikte criteria en de betrokkenheid van burgers. De gedeputeerde geeft aan dat met een drie-gebiedsbenadering scherpere agenda's zullen worden gemaakt, ook in financiële zin en dat er betere prioritering zal

worden aangegeven. Gedeputeerde Staten zeggen toe in het kader van de uitwerking van de omgevingsvisie met criteria te komen voor de regionale gebiedsagenda's.

Besluitvorming in Provinciale Staten over beide onderzoeken

De Rekenkamer heeft de besluitenlijsten van Provinciale Staten geïnventariseerd. In de meeste gevallen is het onderzoek niet meer in de Staten behandeld. Alleen in Groningen is in een Provinciale Statenvergadering over het onderzoek over sociaal economische vitalisering van het platteland gesproken. Toegezegd is dat het college van Gedeputeerde Staten naar aanleiding van het rapport een herijking zal uitvoeren van het provinciaal beleid voor plattelandontwikkeling. Het rapport is door Provinciale Staten voor kennisgeving aangenomen. In geen van de provincies hebben Provinciale Staten, bijvoorbeeld door aanbevelingen over te nemen, een kaderstellend besluit over de aanbevelingen genomen. Hierdoor hebben zij Gedeputeerde Staten geen formele 'opdracht' gegeven de aanbevelingen uit te voeren.

4 Probleemstelling terugblikonderzoek

Met dit terugblikonderzoek beoogt de Noordelijke Rekenkamer Provinciale Staten inzicht te geven in de mate waarin haar aanbevelingen uit de onderzoeken naar toerisme en recreatie en naar de sociaal economische vitalisering hebben geleid tot veranderingen in het beleid en de uitvoering door de provincie. Om dat te onderzoeken heeft de Rekenkamer de volgende centrale vraag geformuleerd:

In hoeverre hebben de aanbevelingen van de Noordelijke Rekenkamer op het gebied van recreatie en toerisme en sociaal economische vitalisering van het platteland geleid tot veranderingen in de beleidsaanpak en uitvoering van het beleid door de drie Noordelijke provincies en welke factoren kunnen deze veranderingen of het ontbreken daarvan verklaren?

Deze centrale onderzoeksvraag valt uiteen in een zevental deelvragen. Deze zijn als volgt geformuleerd:

1. In hoeverre zijn de aanbevelingen door PS overgenomen?
 - a. Welke aanbevelingen heeft PS overgenomen?
 - b. In hoeverre heeft PS het overnemen van de aanbevelingen vastgelegd in (kaderstellende) besluiten?
2. In welke mate heeft discussie en besluitvorming over de aanbevelingen van de Rekenkamer plaatsgevonden?
 - a. Hoe is door GS, via bestuurlijk wederhoor en in discussie met PS, geadviseerd over de aanbevelingen en welke zijn op voorhand overgenomen?
 - b. Over welke aanbevelingen was discussie in PS, hoe verliep deze discussie en wat is de uitkomst?
3. Zijn de overgenomen aanbevelingen omgezet in beleidsdocumenten en/of uitvoerbare maatregelen en zijn deze geïmplementeerd?
4. Op welke wijze vindt de projectbeoordeling voor subsidies op het gebied van recreatie en toerisme en sociaal economische vitalisering van het platteland nu plaats?
5. Wat zijn de effecten van de geïmplementeerde aanbevelingen?
 - a. In hoeverre leiden geïmplementeerde aanbevelingen tot concrete veranderingen in de praktijk?
 - b. In hoeverre leiden deze tot (bestuurlijke of beleidsmatige) vernieuwingen?
6. In welke mate vindt informatie-uitwisseling en sturing plaats met betrekking tot de uitvoering van de aanbevelingen?
 - a. In welke mate informeert GS PS over de voortgang van de uitvoering van de aanbevelingen?
 - b. In hoeverre controleert PS de voortgang van de uitvoering?

7. Welke factoren kunnen (het gebrek aan) doorwerking van aanbevelingen van de Noordelijke Rekenkamer verklaren?

5 Operationalisatie van doorwerking

De Noordelijke Rekenkamer heeft het voornemen te onderzoeken of en hoe haar aanbevelingen doorwerken. In het onderhavige onderzoek richt de Rekenkamer zich in hoofdzaak op aanbevelingen die een aanwijsbare beleidsverandering, een structuurverandering in de organisatie of een verandering in het procedures teweeg hebben gebracht (instrumentele doorwerking). Gedacht kan worden aan de concrete omzetting van aanbevelingen in beleidsmaatregelen en de inbedding van aanbevelingen in de bedrijfsvoering. Die veranderingen kunnen smal of breed in de organisatie worden doorgevoerd. Er is sprake van *specifieke* doorwerking als veranderingen enkel worden doorgevoerd voor het beleidsterrein waarop het rekenkameronderzoek betrekking had. Maar er kan ook een *generieke* werking van aanbevelingen uitgaan. In dat geval worden ook wijzigingen op andere beleidsterreinen doorgevoerd. De Rekenkamer zal ook deze generieke doorwerking meenemen in het onderzoek.⁵ Om effecten te kunnen sorteren moet een aanbeveling een aantal fasen doorlopen. De fasen die de Rekenkamer onderscheiden zijn:

1. Ontvangst en overname conclusies en aanbevelingen door GS en PS;
2. Implementatie van beleid;
3. Uitvoering van beleid (verandering in organisatie, beoordeling projecten en instrumentarium);
4. Monitoring en sturing;
5. Informeren PS.

Een en ander is verder uitgewerkt in de analysematrix (tabel 1). Naarmate een aanbeveling meer fasen heeft doorlopen, en er meer 'vinkjes in tabel 1 staan, is de doorwerking vollediger.⁶ Hierdoor ontstaat een gradatie van doorwerking.

Tabel 1 Analysematrix⁷

	Discussie over aanbeveling gevoerd in GS	Debat over aanbeveling gevoerd in PS	Aanbevelingen door GS onderschreven	Besluit PS aanbeveling over te nemen	Standpunten GS over beleid beïnvloed	Standpunten GS over organisatie beïnvloed	Standpunten PS over beleid beïnvloed	Standpunten PS over organisatie beïnvloed	Nieuw beleidsprobleem op politieke agenda	Aanvullend onderzoek door GS	Vertaald in gewijzigd plan van aannak	Nieuwe besluitvorming over aanbeveling	Beleid aangepast	Nieuw beleid in de praktijk toezien	Organisatie is aangepast	Nieuwe organisatie in de praktijk operationeel	Bij nieuwe beleidsontwikkeling rekening	Nieuw beleid op de agenda gezet	Veranderingen op andere beleidsterreinen	
Aanbeveling 1																				
Aanbeveling 2																				
Aanbeveling 3																				
...																				

Door veranderingen in de context kunnen aanbevelingen hun actualiteit verliezen. Ook zou het kunnen dat de Rekenkamer aanbevelingen heeft gedaan die bij nader inzien geen oplossing bieden voor het geconstateerde probleem of die praktisch onuitvoerbaar zijn. Dit kunnen legitieme redenen zijn om een aanbeveling van de Rekenkamer *niet* uit te voeren. Alvorens de

⁵ In de literatuur wordt ook gewag gemaakt van politiek-strategische doorwerking van evaluatie. Dit is echter zeer lastig vast te stellen. Om die reden wordt het niet meegenomen in het onderzoek. Daarnaast kunnen aanbevelingen nieuwe problemen op de agenda zetten. Dit laatste zal wel worden meegenomen in het terugblikonderzoek.

⁶ Dit is geïnspireerd op: Knott, J., en A. Wildavsky, If dissemination is the solution, what is the problem? *Knowledge, Creation, Diffusion, Utilization*, 1(4), 1980, pp. 537-578. De Rekenkamer heeft dit model toegesneden op de (duale) situatie binnen de provincie.

⁷ Dit analysekader is afgeleid uit: Knott, J., & Wildavsky, A. (1980). If dissemination is the solution, what is the problem? *Knowledge, Creation, Diffusion, Utilization*, 1(4), 537-578

implementatie van een aanbeveling aan een toets te onderwerpen, zal de Rekenkamer daarom steeds nagaan in hoeverre deze aanbeveling (nog) zinvol en actueel is.

6 Aanpak van het terugblikonderzoek

Kern van het onderzoek

Onderzoeksaanbevelingen worden als centrale uitgangspunten van het empirisch onderzoek genomen. De provinciale organisatie wordt uitgedaagd aan te geven waar doorwerking heeft plaatsgevonden en daarvoor bewijzen aan te dragen. Pas wanneer uit dossierstukken, interviews of andere gegevens overtuigend komt vast te staan dat de doorwerking aanwezig is, wordt geaccepteerd dat er *wel* een verandering van denken, beleid of uitvoering heeft plaatsgevonden.⁸ Een praktisch voordeel van deze aanpak is dat op efficiënte wijze een compact en zo to the point mogelijk dossier kan worden opgebouwd. Aan de hand van dit dossier maakt de Rekenkamer per aanbeveling zelf de afweging of het verstrekte bewijs van doorwerking sterk genoeg is, of er nog meer gegevens moeten worden vergaard of dat er geen sprake is van doorwerking. Wanneer doorwerking onvoldoende is komen vast te staan, zal worden getracht mogelijke oorzaken daarvan te vinden.

Het onderzoek wordt in vijf fasen uitgevoerd welke hieronder worden beschreven.

Fase 1: Inventarisatie van besluitvorming over aanbevelingen

Bij de start van het onderzoek vindt een inventarisatie plaats om meer zicht te krijgen op de besluitvorming over de conclusies en aanbevelingen. Alle aanbevelingen zijn inmiddels in beeld gebracht. Er vindt een analyse plaats van het bestuurlijk wederhoor en de daarop volgende discussie in de Staten. Eventuele toevoegingen aan of aanscherpingen van de aanbevelingen door Provinciale Staten worden daarbij nadrukkelijk in beeld gebracht. Daarnaast is in de besluiten van de Staten over de behandeling van de beide rekenkamerrapporten nagegaan welke aanbevelingen zijn onderschreven door de Staten en welke niet. Ten slotte zijn in de staten(commissie)verslagen de discussies die in de staten(commissie) zijn gevoerd over de conclusies en aanbevelingen uit de rapporten van de rekenkamercommissie in beeld gebracht. Door middel van deze inventarisatie kunnen de eerste 4 kolommen van tabel 1 worden ingevuld. Hiermee kunnen de deelvragen 1 en 2 worden beantwoord.

Fase 2: Beleidsinventarisatie

In deze fase zal uit beleidsdocumenten en gesprekken met sleutelpersonen een beeld worden gevormd van de huidige uitvoering van de subsidieverstrekking. Er zullen daarom interviews worden afgenomen van de contactpersoon bij de betreffende provincie afspraken te maken over praktische zaken. Verder kan gedacht worden aan interviews met subsidiebeoordelaars (bij de provincie, maar ook decentraal (LAG's) over hun werkwijze en toepassing van criteria, vertegenwoordigers van het SNN over de wijze van verantwoorden en externe deskundigen

De interviews zijn inventariserend van aard en hebben een semigestructureerd karakter. De uitkomsten van deze inventarisatieronde moeten in algemene zin inzicht geven in het aanwezige beleid, de wijze waarop de subsidieverstrekking wordt uitgevoerd, werkvoorschriften en tegen welke problemen de uitvoering aanloopt. Ook zal in deze fase een eerste indruk worden gekregen over de doorwerking van het rekenkameronderzoek. Daarmee kan antwoord worden gegeven op deelvraag 3. Fase 1 en 2 zullen gelijktijdig worden doorlopen.

⁸ Hoewel gekozen wordt voor niet-statistische onderzoeksmethoden, is deze aanpak ontleend aan de inferentiële statistiek. De H0-hypothese is dat er geen doorwerking is. Pas als onomstotelijk vaststaat dat er wel doorwerking is, wordt de H0-hypothese verworpen. Deze aanpak heeft als voordeel dat aanbevelingen aan een helder criterium worden getoetst en dat de lezer ervan kan uitgaan dat alle waargenomen effecten van het Rekenkameronderzoek zich ook daadwerkelijk hebben voorgedaan. Maar de lezer moet wel in het achterhoofd houden dat de waargenomen doorwerking in deze aanpak is op te vatten als de *ten minste* opgetreden doorwerking. Er kan dus doorwerking zijn die wel heeft plaatsgevonden, maar die niet aantoonbaar is en dus wordt gemist. In de statistiek heet dit een fout van de eerste soort. Wanneer echter eenvoudiger zou worden aangenomen dat er doorwerking is, zal vaker doorwerking worden 'aangetoond' die er niet is. Dit heet ook wel een fout van de tweede soort. Een minder stringent criterium voor doorwerking leidt dus niet tot betere conclusies.

Fase 3: Analyse doorwerking aanbevelingen

In deze inhoudelijke verdiepingsfase wordt in beeld gebracht op welke manier de provinciale organisatie is omgegaan met de aanbevelingen uit de beide Rekenkameronderzoeken. De informatie uit de inventarisatiefase wordt gebruikt om vragenlijsten voor de beleidsverantwoordelijk ambtenaren op te stellen. In de beleidsinventarisatie is bepaald in hoeverre er aanwijzingen voor doorwerking zijn. Vervolgens worden in beginsel twee verschillende vragenlijsten opgesteld; één voor ieder bestudeerd onderzoek. Voor zover de inventarisatiefase geen antwoord heeft opgeleverd over de mate van doorwerking, gaat de vragenlijst hier verder op in.

De vragenlijsten worden vervolgens met een toelichting overhandigd aan de beleidsverantwoordelijk ambtenaren. Hen wordt gevraagd concreet antwoord te geven op vragen over welke veranderingen (niet) zijn doorgevoerd.⁹ Per aanbeveling is een vraag opgesteld naar de redenen voor het eventueel niet (geheel) uitvoeren van de aanbeveling, om zodoende verklaringen voor het niet (geheel) uitvoeren te kunnen vinden. Bij deze wijze van gegevensverzameling dient zoveel mogelijk te worden voorkomen dat de respondenten een gekleurd beeld schetsen. Daarom wordt in de vragenlijst expliciet gevraagd de antwoorden te onderbouwen met relevante beleidsinformatie. Zodoende kan de Rekenkamer de antwoorden staven aan de documenten.

Als aanvulling op de vragenlijsten worden vervolgens verdiepende interviews gehouden met de medewerker die de vragenlijst heeft ingevuld. In deze interviews kan worden doorgevraagd over onduidelijkheden, achtergronden en verklaringen. Men kan denken aan vragen als: Waarom zijn wijzigingen in de afhandeling van subsidieverzoeken doorgevoerd? Wat was de rol van het Rekenkameronderzoek daarin? Zijn de aanbevelingen als zinvol ervaren? Waren de aanbevelingen uitvoerbaar? Tevens zal in deze interviews worden ingegaan op de aanwezigheid van conceptuele doorwerking. Heeft het onderzoek geleid tot een ander begrip van de werkelijkheid? Door het invullen van het analysematrix kan een antwoord worden gegeven op de onderzoeksvragen 4 en 5.

Indien daarvoor een aanleiding is, wordt een interview gehouden met het verantwoordelijke lid van Gedeputeerde Staten. Hierin kan onder meer gesproken worden over de onderwerpkeuze en de relevantie, meerwaarde en praktische uitvoerbaarheid van de aanbevelingen. Bovendien kan worden ingegaan op de aanwezigheid van conceptuele en generieke doorwerking. Ook kan worden ingegaan op de informatieverstrekking en verantwoording over de implementatie van de aanbevelingen.

De ingevulde vragenlijsten en de interviews moeten elk bouwstenen aandragen waarmee – bij combinatie van de gegevens – deelvragen 4 en 5 over het implementeren van de aanbevelingen kunnen worden beantwoord. Op basis van deze gegevens moet de matrix over doorwerking vanaf kolom 5 kunnen worden ingevuld.

Fase 4: Analyse informatieverstrekking en controle op naleving

Voor wat betreft de aanbevelingen die zijn geadresseerd aan Gedeputeerde Staten, moeten Provinciale Staten kunnen volgen in hoeverre Gedeputeerde Staten deze hebben geïmplementeerd. In veel gevallen zullen Gedeputeerde Staten Provinciale Staten actief op de hoogte houden van de voortgang van de implementatie. Omgekeerd kan worden geredeneerd dat wanneer de Staten zich een aanbeveling eigen hebben gemaakt, zij actief informatie vergaren over de implementatie ervan. Idealiter ondersteunt de griffie de Statenleden, bijvoorbeeld door het plaatsen van de aanbevelingen op de langetermijnagenda of door het bijhouden van een toezeggingenlijst, om op deze wijze de aanbevelingen onder de aandacht van Statenleden te houden. Om meer inzicht te krijgen in de manier waarop Gedeputeerde Staten, Provinciale Staten en de griffie hun rollen oppakken, zal een interview met de griffier en een groepsinterview met leden van Provinciale Staten worden gehouden (voorstel: van iedere fractie één lid). Deze (groeps)interviews over informatieverstrekking en verantwoording geven antwoord op deelvraag 6.

⁹ Indien zij niet de aangewezen persoon zijn om een vraag te beantwoorden, zal aan hen de instructie worden gegeven de juiste informant te zoeken.

Fase 5: Integratie en rapportage

In de laatste fase van het onderzoek moeten alle gegevens worden samengenomen en geïntegreerd. Indien er bij integratie nog witte vlekken blijken te bestaan, zullen deze zo veel mogelijk worden 'gedicht' door het opvragen van aanvullende informatie. Door integratie van alle verzamelde gegevens kan antwoord worden gegeven op deelvraag 7. In deze fase zijn alle gegevens aanwezig om ook de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden.

Voorgesteld wordt om voor dit kortlopende onderzoek een vereenvoudigde procedure voor ambtelijk en bestuurlijk wederhoor te doorlopen. Gedacht kan worden aan twee schriftelijke ronden met een verkorte termijn.

Afbakening van het onderzoek

De te onderzoeken periode start op het moment van publicatie van het rapport van de Noordelijke Rekenkamer. Voor de aanbevelingen over toerisme en recreatie start de onderzoeksperiode in februari 2008 en voor de sociaal economische vitalisering van het platteland in maart 2011. Het einde van de onderzoeksperiode wordt gesteld op eind 2013. Het tweede Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP2),¹⁰ en daarmee het belangrijkste subsidieprogramma, liep in 2013 af. Momenteel wordt nog gewerkt aan de invulling van het POP3. De contouren van dit programma zijn inmiddels bekend, maar er wordt verwacht dat de uitvoering pas in de tweede helft van 2014 zal starten. We beperken de onderzoeksperiode daarom tot 2013.

In het onderhavige onderzoek worden vier domeinen waarin beleidsaanbevelingen kunnen doorwerken onderzocht.¹¹ Dit zijn:

1. Gedeputeerde Staten
2. Provinciale Staten
3. De ambtelijke organisatie
4. Het beleidsveld (b.v. externe uitvoeringsorganisaties, zoals Recron, marketingorganisaties, Nederlands Bureau voor Toerisme)

Tijdpad

Het onderzoek wordt uitgevoerd bij de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe. Om 'stilstandsverliezen' te voorkomen en optimaal te kunnen paralleliseren, zal het onderzoek bij alle drie provincies gelijktijdig plaatsvinden. Omwille van de efficiency zullen fase 1 en 2 gelijktijdig plaatsvinden. Dat zelfde geldt voor fase 3 en 4. Het streven is de rapportage voor de zomervakantie van 2014 in concept gereed te hebben. De Noordelijke Rekenkamer streeft naar het volgende tijdpad.

Activiteit	Periode
Inventarisatie beleid	Maart 2014
Inventariserende interviews (bijvoorbeeld met subsidiebeoordelaars bij de provincie, LAG's, vertegenwoordiger van het SNN en externe deskundigen)	Maart/april 2014
Inventarisatie besluitvormingsdocumenten i.v.m. overname	Maart 2014
Beoordeling Statennotulen t.b.v. discussie over aanbevelingen	Maart 2014
Opstellen en uitzetten en verwerken resultaten vragenlijsten doorwerking	April – mei 2014
Interviews met:	Mei 2014
<ul style="list-style-type: none"> • Met invuller vragenlijsten • Statengriffier • Gedeputeerde (indien nodig) • Statenleden (groepsinterview) 	
Opstellen nota van bevindingen	Juni 2014
Opstellen bestuurlijk rapport	Juni/juli 2014

Rekening houdend met de besluitvormingsprocedure over een onderzoeksrapportage en het zomerreces is publicatie van de onderzoeksrapporten in het vroege najaar van 2014 realistisch.

¹⁰ Minister van LNV, *Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013 voor Nederland (POP2)*, Den Haag: Ministerie van LNV, 2007.

¹¹ Sommige aanbevelingen zijn specifiek op een van deze domeinen gericht.

Literatuur

European Tourism Futures Institute, *Toerisme Monitor 2012 Onderzoek naar de ontwikkelingen van de toeristische sector in de provincies Fryslân en Groningen in het jaar 2012*, Leeuwarden: ETFI 2012.

Knott, J., en A. Wildavsky, If dissemination is the solution, what is the problem? *Knowledge, Creation, Diffusion, Utilization*, 1(4), 1980, pp. 537-578

Minister van LNV, *Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013 voor Nederland (POP2)*, Den Haag: Ministerie van LNV, 2007.

Noordelijke Rekenkamer, *Toerisme en recreatie in Drenthe*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2008.

Noordelijke Rekenkamer, *Toerisme en recreatie in Fryslân*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2008.

Noordelijke Rekenkamer, *Toerisme en recreatie in Groningen*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2008.

Noordelijke Rekenkamer, *De sociaal economische vitalisering van het Drentse platteland*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2011.

Noordelijke Rekenkamer, *De sociaal economische vitalisering van het Friese platteland*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2011.

Noordelijke Rekenkamer, *De sociaal economische vitalisering van het Groningse platteland*, Assen: Noordelijke Rekenkamer 2011.

Wagenaar, M., *Feiten en Cijfers Vrijtijdseconomie Drenthe 2012*, Assen: Provincie Drenthe 2012.